

The role of parliament in holding religious democracy accountable for achieving good governance in the Islamic Republic of Iran

Mohammad ali Vakili¹
Mohammad Tohidfam²
Ahmad Bakhshayeshiardestani³

Received Date: 9 Dec 2021
Reception Date: 28 Feb 2022

Abstract

The issue of accountability requires the government to explain to citizens about the actions it takes and to expose the results of its actions and programs to the evaluation and judgment of regulatory bodies. Therefore, the first and most important result of accountability is to monitor the proper implementation of democratic processes, and this process is possible by performing other elements of power in the field of accountability. In the Islamic Republic of Iran, as a religious democracy with a semi-presidential and semi-parliamentary political structure, the principles of the constitution emphasize the importance of accountability (institutions) to each other and the leadership and accountability of institutions to citizens. In the meantime, one of the important institutions in this system of religious democracy is the Islamic Consultative Assembly, which according to the constitution, this institution, in addition to enacting laws, has the right to continuously monitor the implementation of laws and can play an important role in Play a role in holding religious democracy accountable. Due to the central role of the parliament in the manifestation and will of the people and the realization of good governance, in this article with a documentary method and descriptive-analytical analysis of the results by examining different periods

---

¹ . PhD Student, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

² . Associate Professor, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author) Moh.tohidfam@iautb.ac.ir

³ . Professor, Department of Political Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

of the Islamic Consultative Assembly (seventh to tenth assemblies) and measuring the effectiveness of tools Citing the performance and quantitative and qualitative statistics of the parliament, this institution showed: Parliament in exercising good governance with the help of tools such as refining and monitoring the proper implementation of laws, transparency and preferring public interests over personal interests, and other tools and powers authorized by law The constitution can hold other institutions accountable in order to achieve good governance, but due to obstacles and problems, it has not been able to perform its supervisory and legislative duties properly with regard to the tools at hand. One of the important achievements of this research is to identify these problems and provide practical solutions to solve them.

Keywords: Parliament, Accountability, Religious Democracy, Good Governance, Islamic Republic of Iran

ماهنامه علمی (مقاله علمی- پژوهشی) جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال پنجم، شماره ۲، اردیبهشت ۱۴۰۱ صص ۲-۳۸

<https://dx.doi.org/10.30510/PSI.2022.330084.3126>

نقش پارلمان در پاسخگو نمودن نظام مردم سالاری دینی برای تحقق حکمرانی صالح در جمهوری اسلامی ایران

محمد علی وکیلی^۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۹/۱۸

محمد توحیدفام^۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۹

احمد بخشایش اردستانی^۳

چکیده

مسئله پاسخگویی، حکومت را ملزم می‌نماید که در خصوص اعمالی که انجام می‌دهد به شهروندان توضیح دهد و نتایج حاصل از اقدامات و برنامه‌های خود را در معرض ارزیابی و قضاوت نهادهای نظارتی قرار دهد. بنابراین اولین و مهمترین نتیجه پاسخگویی، نظارت بر حسن اجرای فرآیندهای دموکراتیک می‌باشد و این فرآیند با انجام دادن سایر ارکان قدرت در زمینه پاسخگو کردن، امکان پذیر می‌باشد. در جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام مردم سالار دینی با یک ساختار سیاسی نیمه ریاستی و نیمه پارلمانی نیز در اصول مندرج در قانون اساسی به اهمیت پاسخگویی (مسئولیت) نهادها به یکدیگر و رهبری و پاسخگویی نهادها به شهروندان تاکید شده است. در این بین، یکی از نهادهای مهم در این نظام مردم سالار دینی، مجلس شورای اسلامی می‌باشد که بر طبق قانون اساسی، این نهاد، علاوه بر وضع قوانین، حق نظارت مستمر بر اجرای قوانین را داشته و می‌تواند نقش مهمی را در زمینه پاسخگو کردن

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Moh.tohidifam@iautb.ac.ir

۳. استاد گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

نظام مردم سالاری دینی ایفا نماید. با توجه به محوری بودن نقش پارلمان در تجلی و اراده مردم و تحقق حکمرانی صالح، در مقاله حاضر با روش اسنادی و شیوه تحلیل تفسیری-کیفی نتایج با بررسی ادوار مختلف مجلس شورای اسلامی (مجالس هفتم تا دهم) و سنجش میزان اثربخشی ابزارهای در اختیار این نهاد، با استناد به عملکرد و آمار کمی و کیفی مجلس نشان داد: پارلمان در تحقق حکمرانی صالح به مدد ابزارهایی چون تنقیح و نظارت بر اجرای صحیح قوانین، شفافیت و ترجیح منافع عمومی بر منافع شخصی، و سایر ابزار و اختیارات مصرح در قانون اساسی می تواند سایر نهادها را در جهت نیل به حکمرانی صالح ملزم به پاسخگویی نماید اما به دلیل موانع و مشکلاتی، تاکنون قادر نبوده وظایف نظارتی و تقنینی خود را با توجه به ابزارهای در دست به نحو احسن انجام دهد. از دستاوردهای مهم این تحقیق، شناسایی این مشکلات و ارائه راهکارهای اجرایی مرتفع نمودن آنهاست.

کلمات کلیدی: پارلمان، پاسخگویی، نظام مردم سالاری دینی، حکمرانی صالح، جمهوری اسلامی ایران

مقدمه و بیان مسئله

مفهوم پاسخگویی پیوند نزدیکی با دموکراسی و مشروعیت دارد. هر نظام سیاسی نیازمند یک سیستم پاسخگو می باشد که رابطه مناسب بین دولت و شهروندان را شکل دهد که به موجب آن یک نظام سیاسی کارآمد و توسعه یافته وظایف خود را انجام داده و به شهروندان اجازه می دهد تا این وظایف انجام شود، مشروط بر اینکه نماینده از حد خود تجاوز نکرده و در برابر تصمیمات خود مسئول و پاسخگو باشد. در واقع حاکمان موظف هستند که برای اقدامات و اعمالشان به عامه مردم به صورت مستقیم و غیرمستقیم پاسخگو باشند و اگر آنها در انجام این امر کوتاهی و قصور کنند، ممکن است در انتخابات دموکراتیک بعدی حذف شوند. در کشورهایی که دولت با رای مستقیم مردم انتخاب می شود، خط مشی عمومی مربوط به الزام دولت ها به پاسخگویی عمومی از یک سو و حقوق شهروندان در مورد حق دانستن حقایق و ارزیابی مسئولیت پاسخگویی مقامات منتخب به آنها از سوی دیگر در قانون اساسی تصریح می شود. قانون اساسی اغلب کشورهای دنیا، حق حاکمیت مردم بر سرنوشت خویش را مورد توجه قرار داده و قدرت را از طریق انتخابات به رئیس جمهور یا نخست وزیر و نمایندگان مجلس تفویض می کنند و با توجه به حاکمیت اعطایی از سوی مردم، از مسئولان رسمی و منتخب مردم و به طور کلی دولت و نهادهای عمومی انتظار می رود که در قبال عملکردها و نتایج حاصل از آن در برابر شهروندان و نمایندگان قانونی شان پاسخگو باشند. قانون گذاری و نظارت بر اجرای قوانین جزو کارویژه های اصلی پارلمان محسوب می شود. در واقع نظارت روی دیگر سکه پاسخگویی می باشد. نظارت پارلمان بر اجرای قوانین در جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام مردم سالار دینی و بر اساس قانون اساسی از طریق رای اعتماد، تذکر، سوال و استیضاح انجام می گیرد. این نظارت برخاسته از حق تحقیق و تفحصی است که به موجب اصل ۷۶ قانون اساسی به مجلس داده شده و طبق آن، حق تحقیق و تفحص در تمام امور را در بر می گیرد. بر همین اساس در این مقاله برای دستیابی به میزان پاسخگویی نهادهای مختلف همچون دولت بعد از انقلاب اسلامی ایران و نقش مجالس اول تا

مجلس ششم (۱۳۵۹ تا ۱۳۸۳) در پاسخگویی این نهادها، ضروریست تا به نمونه های عینی بعد نظارتی مجلس پردازیم. لازم به توضیح است که شرح و بیان مفصل کلیه موارد فوق، خود پژوهشی جدا را می طلبد، بنابراین به بیان و بررسی اهم وقایع می پردازیم.

مبانی نظری

دو نظریه رهیافت نهادی و حکمرانی صالح و مردم سالاری دینی مورد بحث و بررسی قرار گرفت. رهیافت نهادی بر نقش نهادها در پدیده های سیاسی و اجتماعی و همچنین کنش های فردی و جمعی اشاره دارد و به دو دسته کلاسیک و مدرن دسته بندی می شود. از جمله ویژگی نهادگرایی کلاسیک را می توان قانون گرایی، ساختار گرایی و کل گرایی، تاریخ گرایی و هنجارگرایی دانست که به آن نقد هایی وارد است. از جمله این که درک عمیق و پیچیده از پدیده های سیاسی را دارا نیست و کل گرا عمل می کند. اما از دهه ۷۰ میلادی علاوه بر وارد کردن نقدهایی بر نهادگرایی کلاسیک، در راستای تکامل آن بر آمده و نهادگرایی مدرن را به وجود آوردند و با ورود به حوزه های سیاسی و اقتصادی، تحلیلی دقیق تر و عمیق تر از اشکال مختلف نهاد و تاثیرات آن، اقدام کردند. یکی از کارویژه های اصلی نهادگرایی مدرن، توجه به نقش نهادها در توزیع قدرت و اطلاعات در عرصه اجتماعی، توجه به نقش نهادها در پیروزی و یا شکست تصمیمات سیاسی بود. نهادگرایی نوین شاخه های متنوعی را در بر می گیرد که شامل نهادگرایی انتخاب عقلانی، نهادگرایی تاریخی و نهادگرایی جامعه شناختی می باشد.

مردم سالاری دینی نیز بر مدلی از حکومت اطلاق می شود که با خواست و اراده مردم شکل گرفته و با توجه به اینکه خداوند خالق کل هستی و عالم به همه امور، بنابراین قوانین باید منشا الهی داشته باشد و این نوع نظام سیاسی از طریق ۱-مراجعه به آراء عمومی مردم برای پذیرش حکومت، ۲-همراهی کردن مردم با حکومت و حمایت کردن از آن ۳-نظارت مردم بر حاکمان و جلوگیری از انحراف آنها، ۴- متعهد و متخصص بودن حاکمان اسلامی نسبت به مبانی دینی، ۵-قوانین مقررات حکومت بر اساس وحی و احکام الهی، ۶-

توانمندی حاکم در اداره حکومت بر مبنای دستورات اسلام می باشد. که این ارکان نشان دهنده ۱-مردم سالار بودن و ۲-دینی بودن این نوع نظام سیاسی می باشد. اگرچه نظام مردم سالاری دینی از لحاظ ماهوی تفاوت هایی با حکمرانی صالح دارد، اما اشتراکاتی با هم دارند که شامل ۱-حاکمیت قانون، ۲-پاسخگویی، ۳-مشارکت، ۴-شفافیت، ۵-عدالت می باشد. بنابراین در فصلی که گذشت، با بررسی مساله پاسخگویی در حکمرانی صالح و نظام مردم سالاری دینی مدلی برای تحلیل پژوهش پیش رو ارائه شد و این مدل واقف بر این امر می باشد که در نظام جمهوری اسلامی ایران که یک نظام مردم سالار دینی می باشد، چگونه پاسخگویی پارلمان منجر به تحقق حکمرانی صالح می شود.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و به لحاظ گردآوری اطلاعات، روش اسنادی و از طریق مطالعه مراجع و منابع معتبر انجام شده و اطلاعات به دست آمده به صورت تفسیری-کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته ها

۱-نقش پارلمان در پاسخگویی بعد از انقلاب اسلامی

پارلمان به عنوان اصلی ترین مکان بروز اراده مردم از حق سوال و استیضاح برخوردار می باشد. حقی که به هیچ عنوان قابل سلب نیست. استیضاح در اصل از مهم ترین وظایف نظارتی و پاسخ خواهی نمایندگان مجلس و موثرترین ابزار در اعمال حاکمیت جمهور بر دستگاه های اجرایی می باشد. ابزاری که علاوه بر تعامل سازنده و جدی با دولت ها و نظارت بر کارکرد مدیریت ارشد در بدنه اجرایی کشور، سبب پویایی جامعه و اطمینان خاطر مردم می شود. در واقع استیضاح بخشی از وظایف مهم نمایندگان در دفاع از حقوق ملت تلقی می گردد. دست مجلس در این زمینه به حدی باز است که طبق قانون اساسی حتی قادر است رئیس جمهور را در مقام اجرای وظایف مدیریت قوه مجریه، به عنوان دومین مقام رسمی کشور و مسئول مستقیم قانون اساسی مورد استیضاح قرار دهد.

برای آنکه قوه مقننه و پارلمان بتواند به نحو احسن از عهده وظایف نظارتی خود که مهم ترین وظیفه مجلس است بر آید، و امر پاسخگویی را میسر نماید، ساز و کارهای مختلفی برای آن پیش بینی شده است. این ساز و کارها به دو دسته قابل تقسیم می باشد: ۱- ساز و کارهای دائمی و نهادینه ۲- ساز و کارهای موردی و تشریفاتی.

از ساز و کارهای رسمی پارلمان می توان به سوال از نماینده در صحن مجلس که از جمله مقامات عالی قوه مجریه است اشاره کرد. در صورتی که مقام احضار شده توانایی ارائه پاسخ مناسب را نداشته باشد، کار تا آستانه عزل وی نیز پیش خواهد رفت. پس از آن شیوه نظارتی می باشد که در کمیسیون ها اعمال می شود. این شیوه ممکن است به شکل سوال کتبی نماینده از مسئول مربوطه باشد یا آنکه وی را به کمیسیون مربوطه فراخوانده و مکلف کنند به طور شفاهی در حضور عموم پاسخگو باشد. افزون بر آن، نظارت هم توسط کمیسیون های عمومی دهم به وسیله کمیسیون هایی که صرفاً به منظور نظارت از کمیسیون های ایجاد شده، انجام می گیرد. معمولاً ابزار اصل نظارت بر عملکرد دولت، کمیسیون های برنامه و بودجه مجلس به شمار می آیند. افزون بر شیوه های نظارتی که در داخل مجلس اعمال می گردد، دستگاه های نظارتی تخصصی دیگری در خارج از مجلس وجود دارند که وظیفه اصلی شان نظارت مستمر بر سایر قواست. همچنین شیوه های تشریفاتی و موردی دیگری نیز متداول است که اغلب به وسیله خود نماینده پارلمان صورت می گیرد. مانند نظارت نماینده به محل یا حضور در جلسات برخی از تصمیم گیری های مهم به عنوان ناظر. (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷، ۱۱-۱۲)

۱-۱- پاسخگویی در مجلس اول

۱-۱-۱- عزل رئیس جمهور

یکی از مهم ترین تجلیات کارکرد نظارتی مجلس و پاسخگو کردن نهاد دولت بعد از انقلاب اسلامی را می توان در مجلس اول و مساله عزل بنی صدر از مقام ریاست جمهوری عنوان کرد. پس از تشکیل مجلس اول، ابوالحسن بنی صدر آمادگی خود را برای معرفی

نخست وزیر به مجلس اعلام کرد. میان رئیس جمهور و حزب جمهوری اسلامی در این زمینه چالش ایجاد شد و از آنجایی که حزب جمهوری اسلامی اکثریت کرسی های مجلس را به خود اختصاص داده بود، توافق بر سر انتخاب نخست وزیر با دشواری مواجه شد. بحث بر سر انتخاب نخست وزیر تعارض میان طرفداران بنی صدر و جناح ملی-مذهبی از یک سو و مکتبی ها به رهبری حزب جمهوری اسلامی از سوی دیگر شدت گرفت. در مورد انتخاب نخست وزیر، اساس تفکر جناح لیبرال تساهل و ترجیح دادن منافع ملی بر منافع امتی و آرمانی بود و به تجربه و تخصص بیش از مکتبی بودن و تعهد معتقد بودند. (ظریفی نیا، ۱۳۸۷: ۵۵)

ابتدا بنی صدر در نظر داشت احمد سلامتیان را به عنوان نخست وزیر معرفی کند، اما وی شانس زیادی برای کسب رای در میان جناح اکثریت مجلس نداشت، بنابراین از او سخنی به میان نیامد. (علی بابایی، ۱۳۸۴، ج ۲: ۴۵۱)

سپس تصمیم بر این شد تا سید احمد خمینی را برای این مقام در نظر گیرد، اما این انتخاب از جانب امام خمینی با مخالفت مواجه گشت. بنابراین با شدت گرفتن اختلافات بر سر انتخاب نخست وزیر، بنی صدر طی پیشنهادی خواستار تشکیل یک هیات منتخب برای تعیین این امر شد. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۵۹: جلسه ۳۳) پس از چالش های فراوان، هیات منتخب محمد علی رجایی را به عنوان نخست وزیر انتخاب کردند. رجایی در جلسه ۲۰ مرداد ۱۳۵۹ از تعداد ۱۹۶ نماینده حاضر، با ۱۵۳ رای موافق از مجلس اول شورای اسلامی رای اعتماد کسب کرد. (روزنامه کیهان، ۱۳۵۹، ۱۰ شهریور: ۳)

بنی صدر در دوران فعالیت خود به عنوان رئیس جمهور، دیدگاه های خود را در رسانه مطرح می کرد و به تدریج گسست خود را از دیدگاه های نیروهای مکتبی نشان می داد. وی در اولین سخنرانی خود در ۱۷ شهریور ۱۳۵۹ سبب واکنش های گسترده ای شد. در این سخنرانی بنی صدر با اشاره به تبلیغاتی که بر ضد او مبنی بر مخالفت با مجلس و سایر نهادهای انقلابی انجام می شد، بر این مدعا بود که اقلیتی در کشور مستقر شدند که در تلاشند تا حاکمیت خود را مستقر کنند، رادیو، تلویزیون و روزنامه ها را در اختیار داشته باشند

و رهبری نهادهای انقلابی را در دست بگیرند. وی بر این امر موکد بود که نخواهد گذاشت از این گروه، کسی به عنوان وزیر به کابینه راه پیدا کند. (جاسبی، ۱۳۸۳: ۳۶۷)

در نهایت به منظور بررسی اختلافات بین رئیس جمهور و نخست وزیر، شورای حل اختلافی متشکل از آیت الله مهدوی کنی به عنوان نماینده امام خمینی، حجت الاسلام اشراقی به عنوان نماینده بنی صدر و آیت الله یزدی به عنوان نماینده رئیس مجلس، نخست وزیر و رئیس دیوان عالی تشکیل شد. این شورا بعد از انجام بررسی های لازم در سخنرانی ها و مصاحبه های بنی صدر در روزنامه انقلاب اسلامی اعلام کرد که رئیس جمهور از قانون اساسی تخطی کرده است. (روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۰: ۱۲ خرداد)

با شدت گرفتن این اختلافات بین اکثریت نمایندگان مجلس و جریان خط امام با بنی صدر، امام خمینی در ۲۰ خرداد ۱۳۶۰ طی سخنرانی خطاب به ستاد مشترک نیروهای مسلح جمهوری اسلامی بیان کرد: «آقای ابوالحسن بنی صدر از فرماندهی نیروهای مسلح برکنار شدند.» (صحیفه، ۱۳۷۸، ج ۱۴: ۴۲۰). «پس از عزل بنی صدر از سمت جانشینی فرماندهی کل قوا، در مجلس فشار شدیدی وارد می آید که مساله کفایت سیاسی ایشان مطرح شود. معمولاً امام در کارهایی که مربوط به خودشان نیست دخالت نمی کنند و چون این مساله از وظایف مجلس است، مایلند که مجلس مستقلاً کار خودش را انجام بدهد.» (هاشمی، ۱۳۶۰: ۴۱)

نهایتاً بنی صدر به دلیل عدم پاسخگویی و توجه به مفاد بیانیه و تذکرات رسمی هیات سه نفره، از جانب امام خمینی در ۲۰ خرداد ۱۳۶۰ توسط امام خمینی از فرماندهی کل نیروهای مسلح عزل شد. (صحیفه نور، ج ۱۴: ۲۷۴) در تاریخ ۳۰ و ۳۱ خرداد ۱۳۶۰ طرح عدم کفایت سیاسی رئیس جمهور در مجلس مورد بحث قرار گرفت و با اکثریت قاطع ۱۷۷ رای موافق و یک رای مخالف و تعدادی رای ممتنع به تصویب رسید. نمایندگان طرفدار بنی صدر و فراکسیون همنام نیز در رای گیری شرکت نکردند. (مذاکرات مجلس اول، ۱۳۶۰: ۱۶۵)

۱-۱-۲- رای اعتماد و استیضاح توسط مجلس اول

به طور کلی می توان گفت که در این مجلس دو وزیر استیضاح و در مقام پاسخگویی قرار گرفتند. با عزل بنی صدر تعیین رئیس جمهور جدید از مهم ترین برنامه های سیاسی کشور

بود. در انتخابات ریاست جمهوری که در تاریخ ۲ مرداد ۱۳۶۰ برگزار شد، محمدعلی رجایی به ریاست جمهوری انتخاب شد. وی بلافاصله باهنر را به نخست وزیری برگزید که وی به عنوان نخست وزیر به مجلس معرفی گردید که از مجموع ۱۶۸ رای با ۱۳۰ رای موافق و ۱۴ رای مخالف و ۲۴ رای ممتنع انتخاب گشت. باهنر در ۲۲ مرداد ۱۳۶۰ کابینه پیشنهادی خود را به مجلس معرفی کرد که جز وزیر راه و ترابری، تمام وزرا از مجلس رای اعتماد گرفتند. این کابینه عمر زیادی نداشت و در یک اقدام تروریستی به فاصله دو ماه منحل گشت. متعاقب این اقدامات تروریستی، امام خمینی با سرعت شورای ریاست جمهوری را مکلف کرد تا هر چه سریع تر مقدمات انتخابات سومین دوره ریاست جمهوری را برگزار نمایند. این شورا در ۱۰ شهریور ۱۳۶۰ مهدوی کنی را به عنوان نخست وزیر به مجلس معرفی کرد. این دولت به منزله دولت موقت دیگری بود که موظف به این شد تا نظام سیاسی کشور را تا انتخاب رئیس جمهور و تشکیل دولت جدید، هدایت نماید. کابینه مهدوی کنی نیز ۴۵ روز بیشتر دوام نداشت و خط مشی کابینه باهنر را ادامه داد. (جاسبی، ۱۳۸۳: ۴۴۷)

در این مجلس دو وزیر استیضاح شدند:

- شهاب الدین گنابادی وزیر مسکن و شهرسازی در تاریخ ۱۱ آبان ۱۳۶۱ به دلیل شکایت از خانه سازی در شهر طبس و حومه، استیضاح شد که از مجموع آرای اخذ شده تعداد ۱۰۱ رای مخالف برکناری، ۷۵ رای موافق و ۱۲ رای نیز ممتنع بود. در نتیجه گنابادی به فعالیت خود در دولت ادامه داد. گنابادی در ابتدای ورود به کابینه برای اخذ رای اعتماد، تعداد ۱۳۲ موافق، ۱۵ مخالف و ۱۲ رای ممتنع داشت.
- علی اکبر ناطق نوری وزیر کشور در تاریخ ۱۵ آبان ۱۳۶۲ به دلیل مساله بورس بازی درباره زمین استیضاح شد و پس از رای گیری با ۷۲ رای موافق استیضاح، ۱۲۶ رای مخالف و ۱۳ رای ممتنع مجدداً رای اعتماد آورد. ناطق نوری در ابتدای ورود به کابینه برای اخذ رای اعتماد، ۱۷۴ رای موافق، ۶ رای مخالف و ۶ رای ممتنع داشت.

۱-۲- پاسخگویی در مجلس دوم

در مجلس دوم و در کابینه میرحسین موسوی هیچ وزیری استیضاح نشد. اما در این مجلس برای نخستین بار تحقیق و تفحص به عنوان یکی از بازوهای مهم نظارتی و پاسخگو کردن سایر نهادها به مجلس شورای اسلامی مورد استفاده قرار گرفت. این تحقیق و تفحص پیرامون موضوعاتی همچون: عملکرد دادرای انقلاب اسلامی شهرستان نهاوند، بازداشت برخی از مسئولان وزارت بازرگانی، زمین های موات شهری در اردستان، پرونده مظفر بقایی و مهدی هاشمی و همچنین عملکرد کمیته انقلاب اسلامی و دادستانی انقلاب و اداره زمین شهری شهرستان شیروان از جمله موضوعات تحقیق و تفحص در این دوره مجلس بودند. این تقاضاها در کمیسیون های تخصصی و صحن علنی به تصویب رسید اما تنها یکی از آنها (زمین های موات شهری اردستان) در جلسه علنی آذر ماه ۱۳۶۶ در مجلس قرائت گردید. در ادامه به بررسی و مرور این پرونده می پردازیم.

۱-۲-۱- پرونده زمین های موات شهری اردستان

بدنبال تقاضای تحقیق و تفحص حجه الاسلام والمسلمین آقای سلطانی نماینده اردستان و تصویب مجلس شورای اسلامی و ارجاع آن طی نامه شماره ۲۷۶۴/ق مورخ ۶۶/۳/۲۱ ریاست مجلس به کمیسیون قضائی، موضوع در جلسه مورخ ۶۶/۳/۲۶ کمیسیون مطرح و سه نفر از اعضاء کمیسیون آقایان: ۱- محمدحسن علوی ۲- محمدرضارحیمی ۳- نبی الله راجی از جانب کمیسیون مأموریت یافتند تا با مراجعه به محل و ادارات مربوطه در شهرستان اردستان اصفهان موضوع را تحقیق و نتیجه را به کمیسیون گزارش نمایند. گزارش پیوست نتیجه حاصله به شرح ذیل می باشد:

«... بدنبال تقاضای تحقیق و تفحص حجه الاسلام آقای سلطانی نماینده مردم اردستان در مورد اراضی موات که به عنوان حریم طاحونه (آسیاب) توسط تعضی از افراد در رژیم سابق به ثبت رسیده که پس از تصویب قانون اراضی شهری زمین مزبور طبق رأی کمیسیون ماده ۱۲، موات تشخیص داده شده و پس از اعتراض به رأی توسط دادگاه عمومی حقوقی یک اصفهان بایر اعلام گردیده است که نامبرده تقاضای تحقیق در سه پرونده و صدور رأی طبق اصل ۷۶

قانون اساسی و متده ۱۴۸ آئین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی نموده اند... این تقاضا در جلسه مورخه ۶۵/۲/۱۶ از تصویب نمایندگان گذشت و به کمیسیون امور قضائی و حقوقی ابلاغ شد کمیسیون نیز طی صدور احکامی به شماره ۷۰۱ ق/ح مورخه ۶۶/۳/۲۷ و ۷۰۲ ق/ح و ۷۰۷ ق/ح را مأمور تحقیق و تفحص نمود.

۱-۳- پاسخگویی در مجلس سوم

در این مجلس سه وزیر مورد استیضاح نمایندگان قرار گرفت.

- بهزاد نبوی وزیر صنایع سنگین در تاریخ ۲۹ مرداد ۶۸ به دلیل تخلفات و جرایم باند شرکت سایپا و جریانات سوء استفاده ها و غارت بیت المال و جرایمی که این باند مرتکب شده اند مورد استیضاح قرار گرفت و در جریان رای گیری، ۱۳۲ نماینده رای اعتماد دادند، ۷۳ نماینده مخالف ابقای وی بودند و ۲۱ نفر نیز رای ممتنع دادند. ۲۲ نماینده نیز از رای دادن خودداری کردند. در نتیجه بهزاد نبوی وزیر باقی ماند. نبوی وزیر کابینه میرحسین موسوی بود که رای اعتماد خود را از مجلس دوم با اخذ ۱۵۹ رای موافق، ۶۵ رای مخالف و ۳۴ رای ممتنع کسب کرده بود.
- ایرج فاضل وزیر بهداشت در تاریخ ۲۳ دی ۱۳۶۹ به دلیل سوء مدیریت و عدم کفایت، حل مسائل درمان، دارو و بهداشت و آموزش و حفظ ارزش ها و آرمان های انقلاب استیضاح شد و با توجه به اینکه ۱۱۵ نماینده مخالف ادامه مدیریت وی و ۱۱۴ نماینده موافق ادامه فعالیت او بودند، از ادامه فعالیت وزیر بهداشت جا ماند. در این رای گیری ۱۷ نماینده رای ممتنع دادند. فاضل در ابتدای ورود به کابینه برای اخذ رای اعتماد از مجلس ۱۶۵ رای موافق، ۸۶ رای مخالف و ۹ رای ممتنع داشت.
- محمدعلی نجفی وزیر آموزش و پرورش در اردیبهشت ۱۳۷۱ به دلیل نارضایتی جمعی از فرهنگیان و اولیا دانش آموزان از عملکرد و مشکلات جدی در امر تعلیم و تربیت استیضاح شد که در مجموع ۱۹۷ رای مخالف، ۱۱۷ رای موافق و ۱۱ رای ممتنع داشت. در نتیجه محمدعلی نجفی همچنان به عنوان وزیر به کار خود ادامه داد.

وی در ابتدای ورود به کابینه برای اخذ رای اعتماد از مجلس با ۱۶۰ رای موافق، ۸۶ رای مخالف و ۱۲ رای ممتنع، از مجلس رای اعتماد گرفت.

۱-۳-۱- جریان رای اعتماد به وزرا و نظارت غیر مصرح رهبری

در جریان این مجلس و با انتخاب هاشمی رفسنجانی به عنوان رئیس جمهور، از ۲۲ وزیر معرفی شده به مجلس سوم، ۱۰ نفر سابقه عضویت در کابینه را داشتند و ۱۲ نفر دیگر نیز به رغم پیشینه سیاسی و سابقه فعالیت اجرایی عضویت کابینه های قبلی را دارا نبودند. تنها ۳ نفر از وزرا از جناح چپ بودند و سه نفر دیگر تمایل به جناح چپ داشتند. عبدالحسین وهاجی وزیر بازرگانی، مصطفی معین وزیر علوم، سید محمد خاتمی وزیر ارشاد از جناح چپ و عبدالله نوری، محسن نوربخش، محمدعلی نجفی و محسن آقازاده وزرای کشور، اقتصاد، آموزش و پرورش و نفت از جمله وزرای میانه رو بودند. این مساله بیانگر رویکرد نزدیک کابینه به جناح راست است تا به جناح چپ. در این رابطه برخی از نمایندگان مجلس از هاشمی در خواست کردند تا تدین و تعهد و کاردانی و قدرت اجرایی مدیریت افراد را در نظر بگیرند و افراد مستقل و بی طرف در مسائل سیاسی انتخاب نمایند تا به حل مشکلات کشور پردازند نه این که به کارهای سیاسی بیشتر از کارهای اجرایی اهمیت دهند. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۶۸، جلسه ۲۵: ۱۹)

یکی از مسائل مهم در انتخاب وزرای کابینه هاشمی، حمایت رهبری از این انتخاب می باشد و دست هاشمی را در انتخاب وزرا باز می گذاشت: «امروز مصلحت نیست که یک وزارتخانه ای بدون وزیر بماند و کارهایش در این شرایط حساس متوقف شود... یک روز هم جایز نیست...» (روزنامه رسالت، ۱۳۶۸، ۲ شهریور: ۱۰) در اینجا می توان میزان اهمیت و تاثیر مقام رهبری و ولی فقیه و اختیارات غیر مصرح آن را در حمایت و تایید از کابینه هاشمی و نظارت مجلس شورای اسلامی شناخت. جناح چپ در مجلس علی رغم حمایت از هاشمی به انتقاد و مخالفت با کابینه وی پرداختند. نظرات جناح چپ نسبت به کابینه هاشمی در دو محور خلاصه می شد: ۱- مخالفت با برخی از وزرای پیشنهادی ۲- انتقاد از سیاست رای سفید جناح راست. با وجود این که جناح چپ مخالفت خود با کابینه هاشمی را در قالب کلماتی

دوستانه ابراز می‌کردند تا به معنای مخالفت با هاشمی محسوب نشود. این جناح هر چند در معرفی کابینه از طرف ریاست جمهوری را «مایه خوشبختی» می‌دانستند، و هر چند مقام رهبری ارتباط تنگاتنگی با ریاست جمهوری داشت و به یکایک افراد کابینه نظر داشت و ریاست جمهوری با دقتی که کرده‌اند این افراد را انتخاب کرده‌اند، اما این موضوع را به معنای نادیده گرفتن حق خود در انتخاب وزرا نمی‌دانستند که بنا باشد «بدون نظارت و چون و چرا رای بدهند» (خلخال، ۱۳۶۸، جلسه ۱۳۳: ۲۹)

۱-۳-۲- لایحه سازندگی؛ کاهش نقش نظارتی مجلس

با مطالعه مشروح مذاکرات مجلس، می‌توان به این امر پی برد که بحث سازندگی اولین بار و به طور جدی بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ در نطق‌ای پیش از دستور نمایندگان تحت عنوان بازسازی مورد توجه قرار گرفت. در واقع پس از جنگ، سازندگی حوزه و اهمیت گسترده تری یافت. در سخنان نمایندگان درباره سازندگی چند نکته محوری مشهود می‌باشد:

- از همه برنامه ریزان و مسئولان مملکتی می‌خواهیم که در طرح برنامه های خود به ملت و امکانات کشور به خود متکی باشند. (امین‌لو، ۱۳۶۷، جلسه ۲۴: ۱۸)
- مردم و دولت متعهد که ۸ سال با دنیای استکبار جنگیدند و بدون کمک و استقراض دوران شدت و عسر را گذراندند، اینک با اتکا به خداوند و نیز با تکیه بر هویت اسلامی خویش می‌توانند آن گونه برنامه ریزی و سازندگی نمایند که همچنان مستقل باقی بمانند. (هراتی، ۱۳۶۷، جلسه ۲۷: ۱۸)
- از سرمایه گذاری خارجی باید به جد خودداری کرد، زیرا راه برگشت استعمار با تمامی مظاهر فسادش همین است. (حسینی، ۱۳۶۷، جلسه ۲۸: ۲۳)
- حفظ ارزش ها در خطوط اقتصادی در مسائل بازسازی بر اساس رهنمودهای امام خمینی و پرهیز از هر گونه افراط گرایی می‌باشد. (مظفری نژاد، ۱۳۶۷، جلسه ۲۷: ۱۸)
- مقدمات لازم جهت سازندگی: ۱- بنیه دفاعی قوی، ۲- برنامه ریزی، ۳- مدیریت قابل، ۴- کار و تلاش عموم مردم و مشارکتی است که آنها می‌کنند و احساس نیازی است که به سازندگی باید بکنند. (حسینی، ۱۳۶۷، جلسه ۲۸: ۲۳)

۱-۳-۳- تحقیق و تفحص مجلس پیرامون گزارش تخلف سایپا

سید محمد اصغری رئیس کمیسیون امور قضایی و حقوقی گزارش تحقیق را مطرح می کند. این کمیسیون در جلسه ۲۷ تیرماه ۱۳۶۸ با حضور اکثریت اعضا و همچنین تعدادی از اعضا هیات تحقیق و تفحص موضوع را مطرح و برای اخذ تصمیم نهایی وارد مذاکره و بررسی شد.

پس از طرح پیشنهادی در مورد نحوه ارائه گزارش به اینکه آیا اصل گزارش هیات تحقیق، تقدیم مجلس شود یا خلاصه ای از گزارش فوق‌الذکر در جلسه علنی قرائت گردد، نهایتاً با توجه به مفاد ماده (۱۵۳) آئین نامه داخلی مجلس، مقرر شد کمیسیون امور قضائی، اصل گزارش را قرائت و پس از بررسی محتوای گزارش هیات تحقیق سه تن از اعضا حاضر در کمیسیون نتیجه و حاصل نظر خود را به طور خلاصه تنظیم و تقدیم مجلس نمایند. با توجه به مراتب یادشده و ملاحظه جمیع جهات و جوانب امر، نظر کمیسیون قضائی و حقوقی به شرح زیر نتیجه گیری و به سمع نمایندگان میرسد:

پس از استماع گزارش هیات تحقیق با در نظر گرفتن این واقعیت که درخواست تحقیق و تفحص در رابطه با تخلفات شرکت «سایپا» بوده، عمده موارد تخلف مسئولین آن شرکت که به مدیریت آقای تورج منصور و با همکاری آقایان: بهزاد معتضدی رئیس هیات مدیره، محمد جواد نجفی قائم مقام مدیر عامل، اصغر توسلی معاون اجرایی، مهدی استاد قاسم مدیر فروش، علی وحدی مسئول تدارکات، ابوالقاسم شاه بیگ مسئول امور بانکی، غلامحسین خورشیدی نیک بین، حسن لایقی مقدم هردو دلال فروش و شخصی به نام مرتضی معصومی صندوقدار، اداره میشده است عبارت از موارد زیر است، (یعنی اتهام وارده به این افراد). خلاصه تخلفات سایپا به طور خلاصه شامل موارد ذیل می شود:

- ۱- سوءاستفاده از حواله ها و افزایش قیمت خودرو بدون در نظر گرفتن ضوابط مشخص.
- ۲- نقض بخشنامه نخست‌وزیر و عدم کفایت مفاد آن که منجر به سوءاستفاده‌های گسترده‌ای شده است. در تاریخ ۲۷ تیرماه ۱۳۶۶ بخشنامه ای از سوی نخست‌وزیر صادر و اعلام شد که در جهت جلوگیری از لطمات احتمالی به پول رایج کشور، کلیه وزارتخانه ها، سازمان ها و

مؤسسات دولتی، نهادهای انقلابی و واحدهای تابع مکلفند از هر گونه معامله و مبادله ارزی و ریالی خودداری کنند. علی‌رغم دستور بخشنامه، مسئولین سایپا، قراردادهایی با برخی از وزارتخانه ها، نهادها و شرکت ها منعقد کرده و همچنان به روند خود ادامه داده و از این طریق لطمات جبران‌ناپذیری به پول رایج کشور وارده شده است و موجب ایجاد تورم و سوءاستفاده‌های دیگر نیز گردیده است.

۳- فروش تحمیلی کالا به مشتریان که همراه با فروش هر دستگاه خودرو انجام می‌گرفت.

۴- اخذ رشوه از دلالتان و برخی واسطه‌ها که تحت عنوان هدیه انجام گرفته و از این بابت هدیه‌های کلان و قابل توجهی به توجیح منصور داده است.

۵- انجام معاملات ربوی با استفاده از اموال متعلق به شرکت سایپا

۶- خرید و فروش ارز با وجوه متعلق به شرکت سایپا و سوءاستفاده از سود حاصله.

۷- ایجاد شبکه دلالتان فروش خودرو

۸- سوءاستفاده از امکانات شرکت سایپا در جهت منافع شخصی

• پاسخگویی بهزاد نبوی (وزیر صنایع سنگین)

بهزاد نبوی پس از تقاضای مکرر از نمایندگان مجلس مبنی بر بها دادن و ادامه اصل تفحص و تاکید بر قداست و حرمت آن و تذکر گرفتن از رئیس وقت مجلس در جهت به حاشیه نرفتن اصل موضوع، توضیحات خود را اینگونه بیان می‌دارد: « در مورد این گزارش که عمدتاً مربوط می‌شود به تخلفات و جرائم انتسابی، به مدیر عامل

۱- ۴- پاسخگویی در مجلس چهارم

در این دوره از مجلس دولت هاشمی رفسنجای بر اساس فشارهای مجلس شورای اسلامی و در جهت پاسخگویی به درخواست های نمایندگان ملت دست به ترمیم کابینه زد و همچنین در دوره دو وزیر استیضاح و مورد پاسخ خواهی قرار گرفت:

• محمد سعیدی کیا وزیر راه و ترابری در ۱۱ اسفند ۱۳۷۱ به دلیل نا امن و غیر استاندارد بودن جاده ها و ضعف های مدیریتی در اداره امور وزارتخانه استیضاح شد و از مجموع ۲۴۲ نماینده حاضر در مجلس ۱۲۱ نفر به او رای عدم اعتماد دادند.

سعیدی کیا که تنها یک رای دیگر می توانست او را از ادامه کار در پست وزارت باز دارد، در جلسه رای اعتماد اولیه برای ورود به کابینه از مجلس قبلی ۲۲۲ رای موافق، ۲۱ رای مخالف و ۹ رای ممتنع داشت.

- حسن محلوجی وزیر معادن و فلزات در ۲۳ آذر ۱۳۷۳ به دلیل عملکرد شیوه های مدیریتی وزیر و جمعی از همکارانش و عدم اعتنا به اجرای قانون، برای پاسخگویی به سوالات نمایندگان به مجلس آمده از ۲۰۴ رای ماخوذه ۹۸ نماینده به او رای عدم اعتماد دادند. بنابراین محلوجی در سمت خود باقی ماند. وی در ابتدای ورود به کابینه برای اخذ رای اعتماد از مجلس، ۱۶۶ رای موافق، ۵۴ رای مخالف و ۳۸ رای ممتنع داشت.

۱-۴-۱- تحقیق و تفحص پیرامون واگذاری اراضی منابع ملی

در تاریخ ۱ خرداد ۱۳۷۳ تقاضای تحقیق و تفحص تعدادی از نمایندگان مجلس درباره واگذاری اراضی منابع ملی از طرف وزارتخانه کشاورزی و جهاد سازندگی به اشخاص حقیقی و حقوقی جهت احداث مسکن در داخل و خارج از محدوده شهرها که بر اساس ماده ۱۴۹ آئین نامه داخلی مجلس به این کمیسیون ارجا شده و در جلسه علنی در تاریخ ۱۰ خرداد مجلس شورای اسلامی ضرورت آن به تصویب رسیده بود، با ابلاغ و دستور شماره ۲۹۳۱-ق ۱ اردیبهشت ۱۳۷۳ نایب رئیس مجلس شورای اسلامی و به استناد گزارش های متعددی که از طرق مختلف به کمیسیون کشاورزی می رسید و سوالات مکرری که از طرف عده کثیری از نمایندگان مجلس در مورد نحوه واگذاری زمین های منابع ملی توسط وزارتخانه های کشاورزی و جهاد سازندگی، جهت امر مسکن به اشخاص حقیقی و حقوقی می شد و ادعایی که مبنی بر غیر قانونی بودن این شیوه و غیر واجد شرایط بودن عده ای از دریافت کنندگان زمین بود، به جریان افتاد و با اعلان مراتب در تابلوی اعلانات مجلس، گروه تحقیق و تفحص نحوه واگذاری اراضی منابع ملی به اشخاص حقیقی و حقوقی جهت امر مسکن شکل گرفت. کمیسیون با تشکیل جلسات و اعزام گروه هایی به استان های کشور و استعلام از مراجع حقوقی، کار بررسی را شروع کرد.

واگذاری اراضی منابع ملی از سال ۱۳۵۹ برای امر مسکن به استناد ماده ۲۲ آئین نامه اجرایی لایحه قانونی نحوه واگذاری و احیای اراضی، از جنبه های گوناگون مورد توجه و نظر قرار گرفت. طبق آمارها و گزارش های ارسالی از منابع متعدد، حدود ۳۴۱۵۳/۷ هکتار جهت امر مسکن توسط وزارتخانه های کشاورزی و جهاد سازندگی واگذار گردید و از این مقدار، حدود ۲۲۹۳۴/۷ هکتار نیز توسط وزارت کشاورزی و ۱۲۱۹ هکتار توسط وزارت جهاد سازندگی عمل شد که حدود ۶ هکتار آن داخل محدوده قانونی و استحفاظی شهرها بود. همچنین حدود ۶ هکتار از این زمین ها صرفا به کارمندان ۲ وزارتخانه کشاورزی و جهاد واگذار شده بود و این واگذاری ها از ابعاد گوناگون با اعتراض مراجع مختلف روبه رو گشت. وزارت مسکن و شهرسازی به جهت تداخل دو وظایف وزارتخانه فوق الذکر و عدم رعایت مقررات و ضوابط مصوب، بازرسی کل کشور به دلایل مختلف از جمله سوء جریان و عملکرد در باره نحوه تقسیم این اراضی، استانداران و فرمانداران به دلیل تبعیض و سوء عملکرد و همچنین مغایرت های قانونی و ایجاد جو نامناسب میان کارمندان و اعضای تعاونی های مسکن، همچنین سایر ادارات نیز به دلیل عدم رعایت عدالت اجتماعی اعتراض کردند.

۱-۵- پاسخگویی در مجلس پنجم

در این دوره از مجلس نیز دو وزیر در مقام پاسخ گویی و استیضاح قرار گرفتند.

- در این مجلس و کابینه اول دولت خاتمی، عبدالله نوری وزیر کشور در ۳۱ خرداد ۱۳۷۷ به دلیل ایجاد تشنج به جای امنیت و ثبات در کشور مورد استیضاح قرار گرفت که در این مجلس ۱۳۷ تن از نمایندگان موافق طرح استیضاح، ۱۱۷ تن مخالف و ۱۱ نفر ممتنع دادند. بنابراین مجلس با ادامه فعالیت او به عنوان وزیر کشور موافقت نکرد. نوری در ابتدای ورود به کابینه برای اخذ رای اعتماد از مجلس ۱۵۳ موافق، ۸۹ رای مخالف و ۲۱ رای ممتنع داشت
- عبدالله مهاجرانی وزیر فرهنگ و ارشاد در ۱۱ اردیبهشت ۱۳۷۸ به دلیل موضوع اتهام و ایرادات به مدیریت فرهنگی در حوزه مسئولیت وزارت برای استیضاح به مجلس رفت و از مجموع آرای ماخوذه، ۱۳۵ نفر موافق ادامه فعالیت او بودند و ۱۲۱ نفر نیز

به وی رای مخالف دادند. بنابراین مهاجرانی همچنان در سمت خود باقی ماند. مهاجرانی در ابتدای ورود به کابینه در جلسه رای اعتماد از مجلس، با کسب ۱۴۴ رای کمترین آرای موافق در بین کابینه دولت هفتم را داشت. وی در این رای گیری ۹۶ رای مخالف و ۲۰ رای ممتنع آورد.

طرح سوال و پاسخ خواهی نمایندگان در این مجلس نیز به شرح ذیل می باشد:

- تصویب تقاضای عده ای از نمایندگان در خصوص تحقیق و تفحص در رابطه با نحوه عملکرد تبصره ۵۵ قانون بودجه سال ۱۳۷۴ و عملکرد ردیف های مربوطه به مقابله با تهاجم فرهنگی در شش ماه اول سال ۱۳۷۵
- اعلام وصول یک فقره سوال توسط آقای بهمن اخوان از وزیر راه و ترابری در اجلاس اول در ۲۲ اسفند ماه ۱۳۷۵. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۵: ۲۳-۴۲)
- تصویب تقاضای تحقیق و تفحص توسط اسماعیل جبارزاده و سید رضا نورزاده نمایندگان تبریز و اسفراین از سازمان تربیت بدنی در ۱۲ مهر ماه ۱۳۷۷ در اجلاس سوم در دوره پنجم. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۷: ۱۹)
- قرائت قسمتی از گزارش کمیسیون ارشاد و هنر اسلامی در مورد تحقیق و تفحص از سازمان تربیت بدنی در اجلاس چهارم در ۲۹ آذرماه ۱۳۷۸.
- طرح سوال علی موحدی ساوجی نماینده تهران از خرازی وزیر امور خارجه و ارجاع آن به کمیسیون اصول ۸۸ و ۹۰ قانون اساسی در اجلاس چهارم در تاریخ ۲۹ آذر ۷۸. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۸: ۲۴-۳۳)
- طرح سوال احمد نجابت نماینده شیراز از سید عطاالله مهاجرانی وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی و ارجاع آن به کمیسیون اصول ۸۸ و ۹۰ قانون اساسی در اجلاس چهارم در ۲۴ اردیبهشت ماه ۱۳۷۹. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۲۳)
- طرح سوال همت بیگ مرادی نماینده قصر شیرین از عارف وزیر پست و تلگراف و تلفن و ارجاع آن به کمیسیون اصول ۸۸ و ۹۰ قانون اساسی در اجلاس چهارم در ۳ خردادماه ۱۳۷۹. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۲۵)

به طور کلی در این دوره در دوره پنجم مجلس نیز ۱۳ تقاضا از سوی نمایندگان به هیئت رئیسه ارائه شد که ۷ تقاضای مصوب و دو تقاضای رد شده کمیسیون‌های تخصصی، در صحن علنی مورد تصویب قرار گرفت. برای ۶ پرونده هیئت تحقیق و تفحص تشکیل و گزارش نهایی پنج هیئت در صحن علنی قرائت شد و ۴ پرونده «نحوه عملکرد دولت در خصوص تبصره (۵۵) قانون بودجه سال و عملکرد ردیف‌های مربوط به مقابله با تهاجم فرهنگی در شش ماهه اول سال»، «تراز مالی بانک سپه (از سال ۱۳۷۰ تا سال ۱۳۷۵)»، «عملکرد سازمان تربیت بدنی» و «عملکرد وزارت جهادسازندگی در خصوص دام، طیور و شیلات و مسایل مربوط» به قوه قضاییه ارجاع شد.

۱-۵-۱- تحقیق و تفحص پیرامون حادثه کوی دانشگاه

در هنگام رخداد کوی دانشگاه-که توضیح آن خارج از موضوع پژوهش می باشد- مجلس پنجم تعطیلات تابستانی را سپری می کرد. اما هیات رئیسه پس از چند روز، در بیانیه ای حمله به کوی دانشگاه را محکوم و تقبیح نموده و از مسئولان امنیتی کشور اعم از دولت، قوه قضاییه، وزارت اطلاعات و نیروهای امنیتی و انتظامی درخواست کرد تا بر اساس فرمان رهبری و همچنین در جهت برقراری آرامش تلاش نمایند. ناطق نوری رئیس مجلس شورای اسلامی پس از دو هفته سکوت، حمله به کوی دانشگاه تهران و ضرب و شتم دانشجویان را محکوم و خواستار پیگیری و ریشه یابی این حادثه شد. بعد از تعطیلات تابستانی و اولین روز بازگشایی مجلس، نمایندگان اصلاح طلب حادثه را محکوم و از عملکرد نیروی انتظامی درباره ورود به کوی و همچنین از مجلس به دلیل تصویب کلیات قانون اصلاح مطبوعات انتقاد کردند. در همان روز دو جناح مجلس به طور جداگانه تقاضای تحقیق و تفحص را تهیه کردند که در نهایت به ائتلاف دو گروه انجامید.

• پاسخگویی وزرای مربوطه در خصوص حادثه

روز سه شنبه ۱۲ مرداد، هیئت رئیسه مجلس از وزرای اطلاعات و کشور دعوت کرده بود تا در جلسه غیرعلنی حضور یابند و پس از ارائه توضیحات، به سؤالات نمایندگان پاسخ دهند. نمایندگان دو جناح مجلس در حضور دو وزیر مدعو، براساس دیدگاه های سیاسی خود سعی

در مقصر جلوه دادن همدیگر داشتند. در این جلسه، نمایندگان جناح اکثریت، مباحثی درخصوص «نقش عوامل وزارت کشور مانند تاج‌زاده و میردامادی و ارتباط آنان با دانشجویان کوی»، «هم‌صدایی معاون وزیر کشور با آشوبگران و مطرح کردن تغییر فرماندهی نیروی انتظامی»، «عدم همکاری کامل معاونین سیاسی حدود ۲۰ استانداری درباره صدور مجوز برای راهپیمایی ۲۳ تیر»، «عدم جلوگیری از تردد کامیون‌های حامل آجر و سنگ برای دانشجویان مستقر در کوی» و «نقش روزنامه‌های جریان خاص در تهییج دانشجویان» را مطرح کردند. در دومین جلسه کاری، هیئت رئیسه مجلس از وزیران فرهنگ و آموزش عالی و بهداشت و درمان و فرمانده نیروی انتظامی دعوت کرد تا با حضور در جلسه غیرعلنی مجلس در مورخ ۱۳۷۸/۵/۱۹ درخصوص ماجرای کوی به نمایندگان پاسخ دهند. در این جلسه، معین و فرهادی از دانشجویان حمایت کردند. وزیر علوم، حق اظهارنظر برای دانشجویان درخصوص همه مسائل مملکتی را مطرح کرد و گفت که دانشگاه باید سیاسی و پویا باشد. ازسوی دیگر هدایت لطفیان، پرتاب سنگ و توهین به مقدسات را عامل عصبانی شدن نیروی انتظامی و حمله به کوی اعلام کرد. (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۴: ۸ اسفند)

۱-۶- پاسخگویی در مجلس ششم

در مجلس ششم ۲۳ وزیر رای اعتماد و مجموعاً ۴ وزیر مورد استیضاح قرار گرفتند.

- در این مجلس، علی عبدالعلی زاده وزیر مسکن و شهرسازی در تاریخ ۱۲ خرداد ۱۳۸۱ به دلیل سوء مدیریت در بخش مسکن و شهرسازی طی پنج سال، ارزیابی عملکرد بخش مسکن و کیفیت پایین ساخت و ساز و فناوری در دوران تصدی گری استیضاح و از مجموع آرای مآخوذه ۱۱۹ رای مخالف، ۱۱۴ رای موافق، ۱۳ رای ممتنع بود. بنابراین وی نیز در سمت خود باقی ماند. عبدالعلی زاده در ابتدای ورود به کابینه در جلسه رای اعتماد خود از مجلس، ۱۵۳ رای موافق، ۸۶ رای مخالف و ۱۴ رای ممتنع داشت.
- مسعود پزشکیان وزیر بهداشت و درمان در خرداد ماه ۱۳۸۲ به دلیل عدم رعایت ملاک‌های مطروحه دولت در انتخابات وزیران، ضعف مدیریت کلان، انتصاب افراد

کم تجربه و حذف نیروهای فعال و دلسوز مورد استیضاح قرار گرفت که استیضاح وی ناموفق بود.

- معتمدی وزیر پست و تلگراف و تلفن نیز در ۱۴ آبان ماه ۱۳۸۲ به دلیل جواب ندادن تلفن همراه و ثابت، عدم توانایی لازم برای تصمیم گیری های حیاتی وزارتخانه مورد استیضاح قرار گرفت. وی نیز رای لازم را جهت عزل از وزارت نیاورده و همچنان به کار خود ادامه داد.
- مرتضی حاجی وزیر آموزش و پرورش نیز به دلیل قضیه نوسازی مدارس و عدم پیگیری مطالبات فرهنگیان مورد استیضاح قرار گرفت و همچون وزرای نام برده بر سمت خود باقی ماند.

همچنین میزان تذکر نمایندگان مجلس شورای اسلامی طی سه سال اول مجلس دوره ششم بدین شرح می باشد. وزیر کشور ۴۰۲ تذکر، رئیس جمهور ۳۹۹ تذکر، وزیر راه و ترابری ۳۰۸ تذکر، وزیر نیرو ۲۹۸ تذکر، وزیر جهاد کشاورزی ۲۹۸ تذکر از مجلس شورای اسلامی گرفتند. تعداد سوالات نمایندگان از وزرا نیز در مجلس ششم نیز به شرح ذیل می باشد.

وزارت کشور جمعا در مقابل ۶۴ سوال نمایندگان قرار گرفت. وزارت مسکن و شهرسازی ۳۷ سوال، آموزش و پرورش ۳۶ سوال، راه و ترابری ۳۵ سوال، وزارت جهاد کشاورزی ۳۰ سوال، وزارت نفت و نیرو و صنایع و معدن هر کدام ۲۸ سوال، وزارت بهداشت ۲۸ سوال، وزارت امور خارجه ۲۴ سوال، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۲۳ سوال، وزارت اطلاعات ۱۸ سوال، وزارت علوم ۱۸ سوال، وزارت اقتصاد و دارایی ۱۴ سوال، وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح ۸ سوال، وزارت پست و تلگراف ۶ سوال، وزارت دادگستری و بازرگانی هر کدام ۴ سوال، وزارت کار و امور اجتماعی ۱ سوال.

۱-۶-۱- طرح سوال و پاسخ خواهی نمایندگان از وزرا

- قرائت جمعی از نمایندگان مجلس خدمت ریاست جمهوری در باره اصلاح ساختار دولت و ادغام پاره ای از وزارتخانه ها در اجلاس اول در تاریخ ۲۹ تیرماه ۱۳۷۹. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۲۹)

- سوال الماسی از وزیر کشاورزی در کمیسیون کشاورزی مطرح شده و وی نسبت به جواب قانع نشد. و سوال در جلسه علنی در اجلاسیه اول در تاریخ ۱۶ شهریور ۱۳۷۹ اعلام وصول شد. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۱۹)
- اعلام وصول دو فقره سوال توسط نظری از وزیر جهاد سازندگی درباره واگذاری ۲۰۰ هکتار از زمین های شهرستان دماوند به موسسه کیهان. در این خصوص کمیسیون قانع نشد. سوال دیگری نیز از کوزه گر وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی در خصوص اوراث کتابخانه در حوزه انتخابیه وی مطرح شد که قانع کننده نبود. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۲۴)
- قرائت گزارش کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی در مورد تحقیق و تفحص عده ای از نمایندگان در خصوص حوادث مرتبط با شهرستان خرم آباد .
- طرح سوال محمدرضا خباز نماینده کاشمر از موسوی لاری وزیر کشور و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه در اجلاسیه اول در تاریخ ۲۳ آبان ماه ۱۳۷۹. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۶)
- تصویب تقاضای محمدرضا علی حسینی نماینده نهاوند درباره تحقیق و تفحص قراردادهای منعقد شده شرکت مخابرات ایران در امر تلفن سیار در اجلاسیه اول در ۲۷ آذر ماه ۱۳۷۹.
- طرح سوال شهربانو امانی نماینده ارومیه از حجتی وزیر راه و ترابری و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه در اجلاسیه اول در تاریخ ۲۷ آذر ماه ۱۳۷۹. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۷۹: ۱۲-۲۰)
- تصویب تقاضای تحقیق و تفحص چند نفر از نمایندگان در خصوص علت اصلی سقوط هواپیمای حامل وزیر راه و ترابری و نمایندگان مجلس شورای اسلامی در اجلاسیه دوم در تاریخ ۲۲ خرداد ۱۳۸۰. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۰: ۹)
- سوال حاجی بابایی نماینده همدان از بیطرف وزیر نیرو در کمیسیون. به دلیلی قانع نشدن نماینده از پاسخ وزیر، سوال در صحن علنی مجلس اعلام وصول شد.

- استرداد سوال توسط عبدالهی نماینده ماهنشان از وزیر امور خارجه که اعلام انصراف نمودند.
- طرح سوال حمیدرضا بابایی نماینده همدان از حجتی وزیر جهاد کشاورزی و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه
- طرح سوال اکبر اعلمی و سید مهدوی اقدم نمایندگان تبریز (اسکو و آذرشهر) از وزیر مسکن و شهرسازی در کمیسیون مربوطه و عدم اقناع ایشان.
- گزارش هیات تحقیق و تفحص در مورد علت اصلی سقوط هواپیمای حامل وزیر راه و ترابری و نمایندگان استان گلستان و همراهان. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۱: ۹-۱۷)
- طرح ۴ سوال: دو سوال اعلمی از وزیر نفت، سوال سید طاهر از وزیر آموزش و پرورش، سوال پرتو از وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی به علت قانع نشدن از توضیحات وزرای فوق، در کمیسیون های مربوطه اعلام وصول شدند.
- طرح سوال علی نظری نماینده اراک از جهانگیری وزیر صنایع و معادن، طرح سوال اکبر اعلمی نماینده تبریز از مظاهری وزیر اقتصاد و دارایی و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه در اجلاسیه سوم در تاریخ ۲۹ خرداد ۱۳۸۱. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۱: ۲۷-۳۹)
- طرح دو سوال ۱۳ نفر از نمایندگان از وزرای علوم و تحقیقات و آموزش و پرورش در اجلاسیه سوم در تاریخ ۱۰ شهریور ۱۳۸۱ که در کمیسیون مطرح و قانع نشدند و اعلام وصول گردید.
- طرح سوال بیژن شهبازخانی نماینده ملایر از معین وزیر علوم و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه.
- طرح سوال بهمن اخوان نماینده تفرش، آشتیان و فراهان از معین وزیر علوم در اجلاسیه سوم در ۱۰ شهریور ماه ۱۳۸۱. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۱: ۲۴-۲۵)

- نامه جمعی از نمایندگان مجلس به رئیس جمهور در باره وضعیت راه های کشور به ویژه راه مواصلاتی جنوب-شمال در اجلاسیه سوم در تاریخ ۲۸ آبان ۱۳۸۱. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۱: ۳۰)
- سوال الهیاری، ططری، شیرازی، سلیمانی و ناصری پور از وزیر راه و ترابری در کمیسیون مطرح و به دلیل عدم حضور وزیر و درخواست سوال کنندگان موضوع در جلسه علنی مطرح شد. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۱: ۲۶)
- طرح سوال ندیمی، حسین زادگان و اخوان بازارده نمایندگان لاهیجان، رودسر و لنگرود از وزیر جهاد کشاورزی که به دلیل قانع نشدن نمایندگان از پاسخ وزرای مربوطه جهت طرح در صحن علنی اعلام وصول شد.
- رد تقاضای تحقیق و تفحص از عملکرد هیات های اجرایی و نظارت بر انتخابات شوراهای اسلامی کشور
- رد تقاضای تحقیق و تفحص از عملکرد دفتر امور مناطق محروم ریاست جمهوری در اجلاسیه سوم در ۱۹ فروردین ۱۳۸۲. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۲: ۲۲)
- طرح سوال مروت الله پرتو از وزیر بهداشت در کمیسیون مطرح شده که قانع کننده نبود
- طرح سوال اعلمی از وزیر دادگستری در کمیسیون مربوطه که قانع کننده نبود.
- استرداد سوال سراج الدین وحیدی از وزیر بهداشت طبق خواسته وی مسترد شد و
- نامه جمعی از نمایندگان مجلس به رئیس جمهور در باره اعلام آمادگی همکاری مجلس با دولت جهت رفع مشکلات اقتصادی کشور. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۲: ۳۳-۳۴)
- طرح سوال حسن زادگان، ندیمی، اخوان بازارده و صلح جلالی نمایندگان مجلس از وزیر جهاد کشاورزی در خصوص صنعت ابریشم و آینده آن و ارسال آن به کمیسیون مربوطه
- تصویب تقاضای سید کرامت الله عمادی درباره تحقیق و تفحص از وزارت کشور

- تصویب تقاضای جمعی از نمایندگان مجلس درباره تحقیق و تفحص از عملکرد بانکهای کشور
- تصویب تقاضای جمعی از نمایندگان در باره تحقیق و تفحص از سازمان تبلیغات اسلامی
- گزارش کمیسیون عمران درباره سوال محمدرضا خباز نماینده کاشمر از خرم وزیر راه و ترابری در اجلاس چهارم. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۲: ۱۸)
- طرح سوال وهابی و حیدری از وطاری بازرگانی و امر اقتصاد و دارایی به دلیل قانع نشدن نمایندگان فوق از توضیحات وزرای به منظور طرح در جلسه علنی اعلام وصول شد.
- طرح سوال اکبر اعلمی نماینده تبریز، اسکو و آذرشهر از جهانگیری وزیر وزارت صنایع و معادن و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه.
- طرح سوال حسن الماسی نماینده پارس آباد و بیله سوار از بیطرف وزیر نیرو و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه. (مشروح مذاکرات مجلس، ۱۳۸۲: ۳۸-۲۱)
- طرح سوال ایرج ندیمی نماینده لاهیجان و سیاهکل از مسجدمجمعی وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی و ارجاع آن به کمیسیون مربوطه

۱-۶-۲- تحقیق و تفحص پیرامون عملکرد صدا و سیما

در مجلس ششم نمایندگان ۲۷ تقاضا برای انجام تحقیق و تفحص ارائه کردند. کمیسیون‌های تخصصی با ۱۹ تقاضا موافقت کردند. نمایندگان مجلس در صحن علنی ۱۹ تقاضای تصویب شده و دو تقاضای رد شده در کمیسیون را به تصویب رساندند. در این دوره برای ۱۶ پرونده، هیئت تحقیق و تفحص تشکیل شد که گزارش نهایی هر ۱۶ هیئت در صحن علنی مجلس قرائت شد. میان پرونده‌هایی که گزارش‌های آنها در صحن علنی قرائت شدند، شش پرونده «عملکرد سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران»، «عملکرد شهرداری تهران در خصوص فروش تراکم مسکن»، «نحوه ساخت و مدیریت و هزینه سد خاکی آبشینه همدان»،

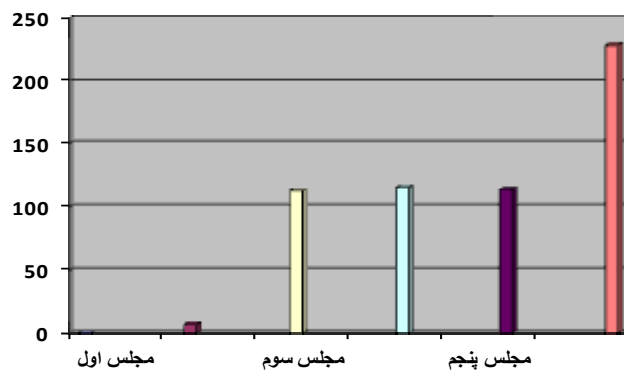
«صنعت هوایی کشور»، «عملکرد وزارت کشور در خصوص حوادث تیرماه ۱۳۸۲ در شهرستان سمیرم» و «حادثه انفجار قطار در نیشابور» به قوه قضائیه ارجاع شد. عملکرد صدا و سیما به دلیل اینکه درآمدهایش از محل پخش پیام های بازرگانی بیشتر از مقدار اعلامی از سوی این سازمان به سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور بود و همچنین عدم رعایت ضوابط و مقررات در خریدهای خارجی و اهدای هدایا، مورد تحقیق و تفحص و در مقام پاسخگویی قرار گرفت. در پاسخ سازمان با اشاره به مستثنا بودنش از انجام تحقیق و تفحص کمیسیون را به موارد منتشر شده و قابل دسترسی در هیات دولت، کمیسیون ها، صحن علنی مجلس شورای اسلامی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی و همچنین دیوان محاسبات کشور احاله کرد. در ادامه درخواست تحقیق و تفحص ابتدا در کمیسیون فرهنگی و سپس در تاریخ ۱۳۸۰/۷/۸ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و پس از ارائه نظرهای شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت در اوایل آذرماه ۱۳۸۰ و صدور دستور مقام معظم رهبری، احکام اعضای هیات تحقیق و تفحص در تاریخ ۱۳۸۰/۹/۱۱ توسط رییس مجلس شورای اسلامی صادر گردید.

نمایندگان مجلس همچون شجاع پوریان، هادی‌زاده، سلیمانی، مصوری‌منش، بت کلیات، سلیم بهرامی و سازگارنژاد اعضای این هیات بودند که گزارش آنان از تحقیق و تفحص شامل یک مقدمه، ۱۲ فصل، یک بخش پایانی به همراه ۲۷ فقره پرونده و دو هزار و ۱۱۲ برگ بود.

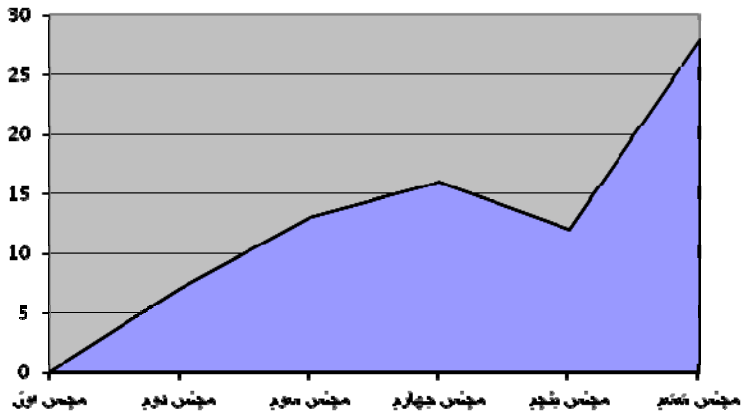
• پاسخگویی رئیس سازمان صدا و سیما

پس از تحقیق و تفحص صورت گرفته توسط نماینده مجلس، قوه قضائیه گزارش مذکور دایر بر تخلفات مالی سازمان صدا و سیما به مبلغ ۵۲۵ میلیارد تومان را نادرست دانسته و لاریجانی از این تبریته شد. پیش از آن نیز لاریجانی از تحقیق و تفحص انتقاد کرده و آن را «کشکی» خوانده بود. در مشروح مذاکرات مجلس آمده است «...این سازمان (صدا و سیما) به جای پاسخگویی منطقی و رفع موانع و محظورات از تکالیف و وظایف قانونی هیات موجب اتلاف وقت هیات گردیده به گونه ای که حتی برخی از ماموران سازمان با ادعای عدم اطلاع از تحقیق و تفحص علی رغم گذشت ماه ها از تصویب موضوع در مجلس در ابتدایی ترین شکل

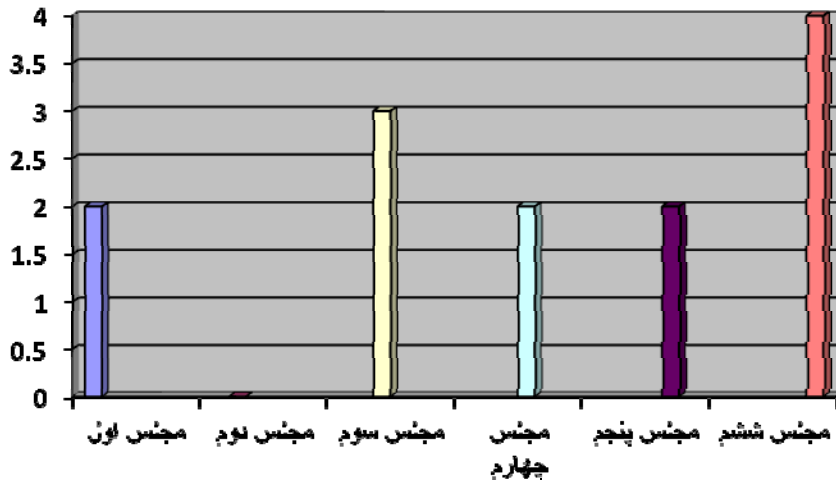
همکاری برای تردد اعضای هیات یعنی نمایندگان مجلس شورای اسلامی به سازمان صداوسیما مضایق و مشکلاتی را پیش رو داشته اند... علیرغم توصیه مقام معظم رهبری و روسای قوا متأسفانه سازمان صداوسیما اطلاعات و مدارک مورد نیاز را در اختیار هیات قرار نداد. هر چند برای اینکه به هیات پاسخی داده باشد مدارک غیرضرور، حجیم و نامتعارف در نزد مجامع نظارتی که گره ای از سوالات تحقیق و تفحص را نمی گشود در اختیار هیات گذارد ولی از همکاری موثر و تسلیم مدارک درخواستی به هیات به انحای گوناگون امتناع ورزید. کم توجهی یا امکان نیافتن برخی مراجع نظارتی کشور بالاخص در امور مالی، محاسباتی و بازرسی نسبت به نهادی همچون سازمان صداوسیما خود باعث برخی از انحراف های اساسی در نوع عملکرد این سازمان در موضوع تحقیق و تفحص مجلس است که باید این مراجع برای صیانت از سلامت دستگاههای حاکمیتی بیش از پیش بدان توجه کنند. به خصوص آن که مقام معظم رهبری بارها بر لزوم مبارزه با مفاسد اقتصادی تأکید فرموده و دستگاههای مسئول را موظف بر پیگیری اینگونه امور کرده اند. عدم توجه سازمان به مقررات و نظامات داخلی کشور در پاسخگویی به نهادهای حاکمیتی نظیر سازمان حسابرسی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی و دیوان محاسبات کشور، شورای نظارت بر سازمان صداوسیما و بالاخص مجلس و کمیسیون اصل نودم قانون اساسی همه و همه باعث گردیده که هیات در تحقیق و تفحص با مشکلات جدی روبرو شود...» (ایسنا، ۱۳۸۲: گزارش تحقیق و تفحص) نمودار ۱- تحقیق و تفحص های تقاضا شده توسط نمایندگان در مجالس اول تا ششم

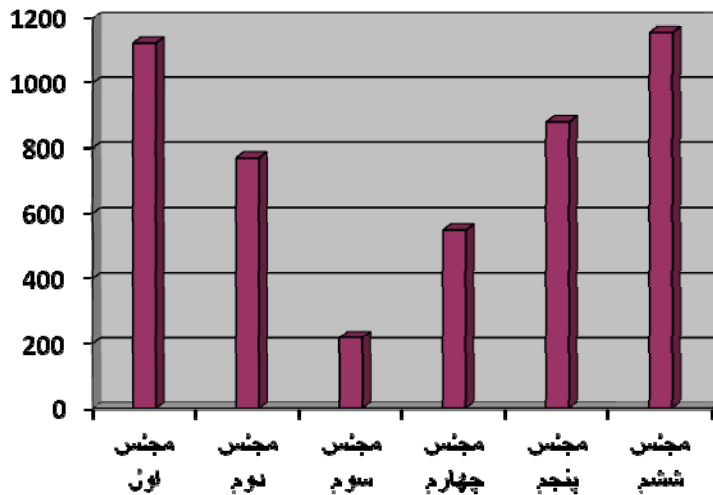
نمودار ۲- تعداد تحقیق و تفحص های تصویب شده در مجالس اول تا ششم

نمودار ۳- تعداد وزرای استیضاح شده در مجالس اول تا ششم

نمودار ۴- تعداد سوالات مطرح شده در صحن علنی مجالس اول تا ششم

جمع بندی

پس از انقلاب اسلامی و تدوین قانون اساسی سال ۱۳۵۸ توسط مجلس خیرگان، انتخابات و تاسیس مجلس شورای اسلامی به عنوان مهم ترین نهاد نظارت و سلايق سياسي ملت در نظام مردم سالاری دینی، از نقش مهمی در ساختار سیاسی و نظارتی در جمهوری اسلامی ایران برخوردار می باشد که توانست تا حدودی، از طریق ابزار های مهم قانونی خود، همچون تذکر، سوال، تحقیق و تفحص و استيضاح و حتی عزل، نهادهای مختلف را در مقام پاسخگویی قرار داده و در راستای اجرای حاکمیت قانون و حکمرانی صالح قدم بردارد. در واقع با بررسی مجالس اول تا ششم پس از انقلاب اسلامی این نتیجه حاصل شد که مجلس شورای اسلامی در تلاش بوده تا با به کار گرفتن ابزار های نظارتی فوق در برهه ها و دوره های گوناگون هر چند با شدت و ضعف، امر پاسخگویی را تا حدی به منصف ظهور برساند. هر چند با بازنگری در قانون اساسی و تمرکز در ساختار قدرت در بازه زمانی مذکور، بعد نظارتی مجلس طبق آنچه در مجلس چهارم شاهد بودیم-مساله رای اعتماد به وزرای دولت هاشمی رفسنجانی و تدوین لایحه سازندگی-، به گونه ای غیر مصرح تحت الشعاع قرار گرفته و به نحو احسن

انجام نپذیرفت، اما طبق نمودارها و آمار و ارقام به دست آمده از میزان تذکرها، سوالات، استیضاح ها و همچنین تحقیق و تفحص های تقاضا شده و تصویب شده در مجلس ششم، می توان گفت که میزان نظارت و پاسخ خواهی مجلس از سایر نهادها در نظام مردم سالاری دینی نسبت به پنج دوره پیشین، سیر صعودی پیدا کرده است و نقطه عطفی در کارنامه مجالس بعد از انقلاب اسلامی به حساب می آید.

کتابنامه

۱. بیتهم، دیوید و بویل، کوین (۱۳۸۴) «دموکراسی چیست؟»، ترجمه شهرام نقش تبریزی، تهران، انتشارات ققنوس
۲. بدیع، برتران (۱۳۷۹) «توسعه سیاسی»، ترجمه احمد نقیب زاده، تهران، نشر قومس
۳. پولادی، کمال (۱۳۸۳) «تاریخ اندیشه های سیاسی در غرب: قرن بیستم»، تهران، نشر مرکز
۴. جاسبی، عبدالله (۱۳۸۳) «تشکل فراگیر»، تهران، تدوین و پژوهش انقلاب اسلامی دانشگاه آزاد اسلامی
۵. حسینی، سید علی (۱۳۸۶) «نظم عمومی و حاکمیت قانون در اسلام»، تهران، سلوک جوان
۶. خلفخانی، مهدی (۱۳۹۱) «الگوهای موفق و ناموفق حکمرانی، مجموعه مقالات همایش علمی حکمروایی خوب شهری»، تهران، انتشارات تپسا
۷. خلیلی نژاد، روح الله (۱۳۹۵) «حقوق اساسی ۱ و ۲»، تهران، انتشارات مجد
۸. دومیش، آندره، لالومی یر، پی یر (۱۳۷۶) «حقوق عمومی»، ترجمه ابوالفضل قاضی شریعت پناهی، تهران، نشر دادگستر
۹. دوژوره، موریس (۱۳۷۶) «جامعه شناسی سیاسی»، ترجمه ابوالفضل قاضی، انتشارات جاویدان
۱۰. رحمان ستایش، محمد کاظم (۱۳۸۵) «مردم سالاری دینی از دیدگاه محقق نائینی»، ج ۱، تهران، نشر عروج
۱۱. راش، مایکل (۱۳۷۷) «جامعه و سیاست، مقدمه ای بر جامعه شناسی سیاسی»، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، انتشارات سمت.
۱۲. زارعی، محمد حسین (۱۳۸۹) «نقش کمیسیون های داخلی در نظارت پارلمانی، مطالعه تطبیقی»، تهران، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی
۱۳. شبیری نژاد، و صالح خو، (۱۳۸۲) «زمینه های نظری و توصیه های سازمان های بین المللی در باب شفافیت بودجه»، تهران، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی
۱۴. صحیفه امام، ۱۳۸۷، ج ۱۴، تهران، عروج
۱۵. طباطبایی مومنی، منوچهر (۱۳۷۵) «آزادی های عمومی و حقوق بشر»، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
۱۶. ظریفی نیا، حمیدرضا (۱۳۸۷) «کالبد شکافی جناح های سیاسی ایران؛ ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۸»، تهران، نشر آزادی اندیشه

۱۷. عباسی، بیژن (۱۳۸۹) «مبانی حقوق اساسی»، تهران، انتشارات جنگل جاودانه
۱۸. علی بابایی، داوود (۱۳۸۴) «۲۵ سال در ایران چه گذشت»، جلد ۲، تهران، امید فردا
۱۹. قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل (۱۳۹۱)، «بایسته های حقوق اساسی»، تهران، نشر میزان
۲۰. فرج پور، مجید (۱۳۸۳) «فقر، فساد و تبعیض، موانع توسعه در ایران»، تهران، موسسه خدمات فرهنگی رسا
۲۱. فلاح زاده، علی محمد و دیگران (۱۳۹۱) «تفکیک و اجراء تحلیل مرزهای صلاحیت تقنینی در روابط قوای مقننه و مجریه»، تهران، انتشارات ریاست جمهوری معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات
۲۲. فوزی توپسرکانی، یحیی (۱۳۸۴) «تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران (۱۳۵۷-۱۳۸۰)»، ج ۲، تهران، نشر عروج
۲۳. قلی پور، رحمت الله (۱۳۸۳) «حکمرانی خوب و امکان سنجی آن در ایران»، تهران، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی
۲۴. قوام، عبدالعلی (۱۳۸۲) «چالش های توسعه سیاسی»، تهران، نشر قومس
۲۵. کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۹) «قانون مدنی در نظام حقوقی کنونی»، تهران، نشر میزان
۲۶. کاظمی، علی اصغر (۱۳۷۹) «هفت ستون سیاست»، تهران، نشر فرهنگ اسلامی
۲۷. کدیور، جمیله (۱۳۸۳) «کمیسیون اصل نود، فعالیتها و چالشها»، ج ۱، تهران: انتشارات امید ایرانیان
۲۸. کعبی، عباس (۱۳۸۴) «ضمانت اجرایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، قم، مرکز انتشارات موسسه آموزشی و فرهنگی امام خمینی
۲۹. گر، تد رابرت (۱۳۷۹) «چرا انسان ها شورش می کنند»، ترجمه علی مرشدی زاده، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
۳۰. مارش، دیوید، اسنوکر، دیوید (۱۳۷۸) «روش و نظریه در علوم سیاسی»، ترجمه امیر محمد حاجی یوسفی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی،
۳۱. موحد، محمد علی (۱۳۸۱) «در هوای حق و عدالت: از حقوق طبیعی تا حقوق بشر»، تهران، انتشارات کارنامه
۳۲. مرکز مالگیری، احمد (۱۳۸۵) «حاکمیت قانون، مفاهیم و برداشت ها»، تهران، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی
۳۳. نقیب زاده، احمد (۱۳۸۰) «درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی»، تهران، نشر سمت

۳۴. نقیبی منفرد، حسام (۱۳۸۹) «حکمرانی مطلوب در پرتو جهانی شدن حقوق بشر»، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهردانش
۳۵. واینر، مایرون و هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۹) «درک توسعه سیاسی»، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی
۳۶. والایی شریف، حمید (۱۳۸۴) «مدیریت شرکتی راهبرد موثر در اداره امور»، تهران، سازمان نشر و چاپ بازرگانی،
۳۷. هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۱) «سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی»، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، انتشارات علم
۳۸. اصلانی، فیروز؛ یوسفی، مصطفی (۱۳۹۳) «نظارت حقوقی بر نهادهای فرهنگی جمهوری اسلامی»، مجله پژوهش های انقلاب اسلامی، شماره ۱۱، زمستان، ص ۲۰۹-۲۳۴
۳۹. الوانی، س. م. (۱۳۸۸) «حکمرانی خود شبکه ای از کنشگران جامعه مدنی، مجله مدیریت توسعه و تحول» شماره اول، بهار، ص ۱-۶
۴۰. آذر، عادل، دانایی فرد، حسین، باباشاهی، جبار، کردنائیج، اسدالله (۱۳۹۱) «تحول در رفاه ملی: آیا حکمرانی خوب نقش مهمی ایفا می کند؟»، پژوهش های مدیریت در ایران، نوره شانزدهم، شماره ۴، ص ۴۵-۶۲
۴۱. اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۴) «جمهوری اسلامی ایران و چالش کارآمدی»، مجله مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۱، تابستان، ص ۱۳-۴۷
۴۲. بشیریه، حسین (۱۳۸۳) «درآمدی بر جامعه شناسی اجماع و وفاق»، فصلنامه ناقد، شماره ۳، خرداد و مرداد، ص ۶۷-۸۴
۴۳. پیرحاجی خوزانی، علیرضا (۱۳۹۳) «حکمرانی مطلوب در حکومت علوی با تاکید بر حاکمیت قانون و پاسخگویی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، تابستان
۴۴. پرهیزکاری، عباس، رزقی، ابوالفضل (۱۳۹۶) «تعارض منافع؛ راه کارهای پیشگیری و مدیریت»، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۱۵۸۰۱، ۲۲ اسفند ماه، ص ۱-۶۷
۴۵. دارا، جلیل و خاکی، محسن (۱۳۹۶) «کارآمدی و تداوم نظام مردم سالاری دینی از منظر سرمایه اجتماعی»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۵۱، زمستان، ص ۲۰۳-۲۲۲

۴۶. راسخ، محمد (۱۳۸۴) «مطالعه تطبیقی مراکز پژوهشی پارلمان در سطح جهان»، مجلس و پژوهش، نشریه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، سال دهم فوق العاده، پاییز، شماره ۴۱،
۴۷. رفیعی، تقی (۱۳۸۲) «پاسخگویی قوه قضاییه در برابر مجلس»، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه مازندران، شماره ۹ و ۱۰، تابستان و پاییز، ص ۱۰۱ تا ۱۳۵
۴۸. رنجبر، احمد (۱۳۸۴) «نقش لابی‌گری در فرآیند قانونگذاری و امکان قانونمند کردن آن»، مجلس و پژوهش، سال ۱۲، شماره ۴۹-۵۰، زمستان، ص ۴۲۳-۴۳۶
۴۹. رحمانی زاده، رهکردی و پدرام سعید و حمیدرضا، (۱۳۸۱) «شفاف‌سازی و پاسخگویی در نهادهای رسمی»، فصلنامه مجلس و پژوهش، سال ۹، شماره ۳۶، زمستان، ص ۸۵-۹۵
۵۰. زاهدی، شمس السادات و همکاران (۱۳۹۰) «افزایش اعتماد عمومی بر پایه ارتقاء فرهنگ پاسخگویی»، پژوهشنامه مدیریت اجرایی، نیمه اول، سال سوم، شماره ۵، ص ۶۹-۹۴
۵۱. زارعی، آرمان (۱۳۹۲) «نهادگرایی جدید جامعه‌شناسی؛ رهیافتی برای تحلیل ثبات و تغییر»، فصلنامه پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی، شماره ۷۷، ۱۶۵ تا ۱۹۳
۵۲. زارعی، محمدحسین (۱۳۸۰) «فرآیند مردمی شدن، پاسخگویی و مدیریت دولتی»، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال سوم، شماره نهم، تابستان، ص ۱۲۱-۱۵۵
۵۳. زینالو، مهدی؛ علی احمدی، علیرضا؛ نریمان، علی (۱۳۹۸) «بررسی عوامل بروز تعارض منافع در نمایندگان مجلس شورای اسلامی»، فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی: دوره ۵، شماره ۲، صفحه ۹۹-۱۱۷
۵۴. سلطانی، سیدناصر (۱۳۸۹) «درآمدی تاریخی بر مساله اجرای قانون اساسی»، نشریه حقوق اساسی، سال هفتم، شماره ۱۳، بهار و تابستان، ص ۳۵-۵۶
۵۵. سلطانی، سید ناصر (۱۳۹۳) «علل نافرجامی تدوین و تنقیح قوانین در ایران»، پژوهش حقوق عمومی، سال شانزدهم، شماره ۴۵، زمستان، ص ۱۳۱-۱۶۴
۵۶. سهرابی، ابوالفضل (۱۳۸۰) «ارائه الگوی سنجش اثربخشی در بخش دولتی»، مجله آموزش عالی، زمستان ۸۰، شماره ۱۱، ص ۱۹۵-۲۱۶
۵۷. شفعی فرد، محمد (۱۳۸۴) «مردم‌سالاری در قانون اساسی جمهوری اسلامی، حدود قدرت دولت»، فصلنامه تخصصی مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۲، پاییز، ص ۱۱۵-۱۵۶
۵۸. عزیزنژاد، صمد (۱۳۹۸) «ضرورت و الزامات قانون شفافیت در حوزه بودجه ریزی کشور»، فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی، سال نوزدهم، شماره ۷۵، پاییز، ص ۲۰۵-۲۳۳

۵۹. فرکیش، هانه (۱۳۸۹) «راهکارهای قوه مقننه جهت نظارت بر قوه مجریه»، فصلنامه تحقیقات حقوقی آزاد دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، دوره ۱۰، شماره ۷-۹، تابستان- پاییز، ص ۲۰۷ تا ۲۲۴
۶۰. قربانی درآباد، بهزاد (۱۳۸۴) «حکمرانی خوب و ارزیابی حاکمیت و حکومت در قانون اساسی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران
۶۱. قلی پور، رحمت الله (۱۳۸۳) «تحلیل و امکان سنجی حکمرانی خوب در ایران با تاکید بر نقش دولت»، دانش مدیریت، شماره ۶۷، زمستان، ص ۸۵-۱۱۱
۶۲. کرمزاده، سیامک، (۱۳۸۶) «همایش تنقیح قوانین و مقررات؛ ضرورتها و چشم اندازها»، گزارش، فصلنامه معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، شماره ۱۱، سال ششم، پاییز، ص ۲۰۱-۲۱۸
۶۳. کلهری، ناصر و دیگران (۱۳۹۸) «مدل لایحه حمایت از انتشارات و کتابخانه ها با استفاده از تنقیح قوانین: رویکرد داده بنیاد»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و هفتم، شمار ۱۰۴، زمستان، ص ۳۲-۶۷
۶۴. کشاورز، بهمن (۱۳۸۳) «آیا مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در کلیه امور قوه قضاییه را دارد؟»، مشریه حقوق وکالت، شماره ۲۳ و ۲۴
۶۵. گرجی، علی اکبر (۱۳۸۲) «چشم انداز کنونی حقوق اساسی، نشریه حقوق اساسی»، شماره ۱، پاییز، ص ۳۳-۹۶
۶۶. گرجی، علی اکبر (۱۳۸۸) «محدودیت های حق دادخواهی در دیوان عدالت اداری و اندیشه حاکمیت قانون»، مجله حقوق اساسی، شماره ۹، ص ۱۴۹-۱۹۰
۶۷. لک زایی، شریف (۱۳۸۳) «نظریه نهادی در علوم سیاسی: نهادگرایی جدید»، فصلنامه علوم سیاسی، سال هفتم، شماره ۲۸، زمستان، ص ۱۱۷-۱۴۱
۶۸. محمدی، علیرضا (۱۳۸۴) «هم مردم سالاری هم دینی»، مجله پرسمان، دوره ۳۶، شهریور، ص ۷
۶۹. مشیرزاده، حمیرا (۱۳۷۵) «مروری بر نظریه های انقلاب در علوم اجتماعی»، فصل نامه راهبردی، شماره ۹، بهار، ص ۱۰۷-۱۵۶
۷۰. نجفی خواه، محسن (۱۳۸۶) «بررسی طرح یک فوریتی تدوین و تنقیح قوانین و مقررات»، فصلنامه معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، سال ششم، شماره ۱۱، پاییز، ص ۱-۱۷

۷۱. وکیلان، حسن (۱۳۹۱) «گونه شناسی سیاست گذاری قوای تقنینی و دیدگاه ها»، مجله راهبرد، دوره ۲۱، شماره ۶۳، تابستان، ص ۲۷۱ تا ۲۹۹
۷۲. هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۶۰) «مجله نگاهی به مجلس شورای اسلامی، به مناسبت دومین سالگرد افتتاح اولین دوره مجلس شورای اسلامی»، روابط عمومی مجلس، تهران، خرداد ماه
۷۳. هانس، کورل (۱۳۸۱) «حاکمیت بین المللی قانون و نقش سازمان ملل متحد در آستانه ورود به قرن ۲۱»، ترجمه نادر ساعد، مجله تحقیقات حقوقی، شماره دوم، آذرماه، ص ۲۴-۳۱
۷۴. یآوری، اسدالله، تنگستانی، محمدقاسم (۱۳۹۴) «نظام پاسخگویی قوه قضاییه و نسبت آن با استقلال این قوه»، مجله حقوق دادگستری، سال هشتم، پاییز، شماره ۹۵، ص ۱۵۱-۱۸۰